

گشت‌وگذاری در تاریخ و پیشینه روستایی بسیار قدیمی در شرق مشهد

ردپای قزاق‌ها در «پاوا»

تخریب گلدسته حرم مطهر در پی توب بندی روس ها

تصویری از بریگارد قزاق در اردویی خارج مشهد

تخریب گنبد حرم مطهر در پی توب بندی روس ها

مرضیه ترابی | حدود جغرافیایی مزارع و روستاهای شرق مشهد قدیم در طول تاریخ بارها دچار تغییر شده و تنها اراضی موقوفه تا حدودی از این تغییرات مصون مانده است. شرق مشهد به دلیل قرارگرفتن در مسیر ماوراءالنهر، گذرگاهی تجاری به حساب می‌آمد؛ اما این مسیر بازرگانی گاه‌وبیگاه، به دلیل هجومه اقوامی همچون ازبکان و ترکمانان، دچار ناامنی می‌شد و حتی متروک می‌ماند. به تبع آثار چنین وضعیتی بر روی روستاها و مزارع حاشیه این جاده راهبردی نیز قابل مشاهده بود. این روستاها با وجود خاک حاصلخیز و منابع آبی در دسترس، اغلب متروک می‌ماندند و قادر نبودند تولیدات کشاورزی و دام‌پروری مورد انتظار را عرضه کنند. «پاوا» یکی از این روستاهای قدیمی است که امروزه بخشی از اراضی آن جزو محدوده شهری و بخشی دیگر در حومه و حاشیه مشهد قرار می‌گیرد. روستایی با تاریخ جذاب و ناخوانده که هنوز از مشکلات متعدد رنج می‌برد و نیازمند توجه بیشتر مسئولان است. پاوا پیش از دوران ما، از طریق جاده‌ای قدیمی و فرعی در کنار دروازه پایین خیابان، به مشهد راه داشت، جاده‌ای که در مسیر چند کیلومتری خود از مزارع و روستاهایی مانند «ساختمان»، «بازه شیخ» و «مهدی‌آباد» می‌گذشت. اما اکنون راه دستیابی به پاوا، مسیری است که از خیابان «آوینی ۵۹» می‌گذرد، راهی که البته نیازمند توجه بیشتر مسئولان نیز هست. در گزارش امروز می‌خواهم برایتان درباره پاوا بگویم؛ درباره تاریخ مزرعه‌ای که حالا به محدوده شهری مشهد پیوند خورده است.

قدیمی‌ترین اشاره تاریخی به «پاوا»

قدیمی‌ترین سندی که فعلا درباره پاوا وجود دارد، در مرکز اسناد آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود. سندی مربوط به سال ۱۰۵۹ قمری (۱۰۲۸ خورشیدی) که در آن صحبت از واگذاری اموال و املاک شخصی به نام «میرمحمد مؤمن» به میان آمده است. بر اساس این

چشم‌انداز جغرافیای تاریخی «پاوا»

ازنظر موقعیت جغرافیایی، پاوا به‌عنوان مکانی شناخته‌شده برای تعیین حدود دیگر مزارع مورد استفاده قرار می‌گرفت. در طومار مشهور «عبدالملک» که در دوران ناصرالدین‌شاه و برای ثبت موقوفات آستان قدس تنظیم شده است، در تعیین حدود مزرعه نوک‌اریز (که امروزه بانام شهرک نوک‌اریز شناخته می‌شود) چنین می‌خوانیم: «مزرعه نوک‌اریز که محدود است به حدود ذیل از کل نصف آن [موقوفه است] / حدی به اراضی... تیمور / حدی به اراضی مزرعه نیک‌روز و اراضی سپس آباد / حدی به اراضی مزرعه سپس آباد / حدی به اراضی مزرعه پاوا».

می‌دانیم که مزرعه نوک‌اریز جایی در شمال شرقی مزرعه پاوا قرار داشت. علاوه بر این، طبق نقشه سال ۱۳۴۰ خورشیدی که احمد ماهوان آن را در «تاریخ مشهد قدیم» آورده است، پاوا از شمال به مزرعه «کلاغ آهن» (احتمالاً کلاته آهن)، از شرق به مزرعه «گلشهر»، از جنوب شرقی به مزرعه «کچ درخت»، از جنوب غربی به مزارع «حلوایی»، «مهدی‌آباد» و «روح‌آباد» و از شرق به مزرعه «عیش‌آباد» منتهی می‌شد. پیش از این تاریخ، حاج‌علی رزم‌آرا در سال ۱۳۲۹ خورشیدی و در جلد۹ کتاب «فرهنگ جغرافیای ایران» درباره پاوا چنین گزارش داده بود: «ده از دهستان تبادکان بخش حومه شهرستان مشهد/ شش کیلومتری خاور مشهد/ دو کیلومتری باختر کُشَف‌رود/ جلگه/ معتدل / سکنه ۱۸۸ نفر/ [دارای مذهب] شیعه/ فارسی زبان / [آبیاری به وسیله] قنات/ [محصولات کشاورزی شامل] غلات، تریاک / شغل [اهالی] زراعت و مالداری / راه اتومبیل رو دارد».

در دوره‌های بعد، تغییراتی درباره الگوی کشت مزرعه پاوا به وجود آمد؛ تأسیس کارخانه قند در مشهد باعث شد که در این مزرعه نیز کشت چغندر قند رایج شود. اسناد مربوط به دهه ۱۳۵۰ خورشیدی نشان می‌دهد که در این دوره، روستا یا مزرعه پاوا، یکی از تأمین‌کنندگان چغندر کارخانه قند آبکوه بوده است (اسند شماره ۱۸۲۷۶۲ مرکز اسناد آستان قدس رضوی).

«کناپچه تبادکان» که در آن آمار و مشخصات مزارع و آبادی‌های بلوک تبادکان در دوره ناصرالدین‌شاه قاجار ثبت شده است، درباره وضعیت پاوا چنین گزارش می‌دهد: «قدیم‌النسق است هفده خانوار از طوایف تیموری وهراتی رعیت دارد چشمه دارد که زراعت را از چشمه مشروب می‌سازند. هوایش معتدل است.» نکته جالب این جاست که با وجود نزدیکی اراضی پاوا به کشف‌رود، مردم این منطقه سهمی از آب این رودخانه قدیمی نداشتند و باید کشتزارهای خود را با آب قنات یا چشمه آبیاری می‌کردند و آن چه امروز با نام «کال پاوا» می‌شناسیم و حاشیه آن، یکی از مناطق کشت گسترده سبزیجات نه چندان بهداشتی است. از منظر جغرافیای تاریخی ارتباط چندانی با اصل اراضی و ساختار آبیاری پاوا قدیم ندارد. درباره امکانات مزرعه پاوا نیز اطلاعات دقیقی نداریم. ولی می‌توان احتمال جدی داد که قلعه‌ای در روستا برای محافظت از ساکنان در برابر هجومه‌های گاه و بیگاه وجود داشته است.

تخریب گلدسته حرم مطهر در پی توب بندی روس ها

تصویری از بریگارد قزاق در اردویی خارج مشهد

تخریب گنبد حرم مطهر در پی توب بندی روس ها

می‌توان دو نکته از آن دریافت؛ نخست اینکه پاوا در دوره صفویه تحت مالکیت سادات و احتمالاً سادات رضوی قرار داشته و دیگر اینکه نام پاوا دست‌کم از نیمه نخست دوره صفویه به مزرعه مورد مطالعه این نوشتار اطلاق می‌شده است و قدمتی طولانی و حدوداً چهارصد ساله دارد. درباره علت نام‌گذاری مزرعه، نشان یا دلیل خاصی در دسترس نیست و نمی‌توان حدس متقن و قابل استنادی ارائه کرد.

سند، وی اموال خود را که شامل مزرعه پاوا نیز می‌شود، به چهار برادر زاده‌اش، «میرغیاث‌الدین»، «میرزا حسن»، «سیدمحمدابراهیم» و «میرمحمدجعفر» واگذار کرده است (اسند شماره ۲۹۱۵۱ مرکز اسناد آستان قدس رضوی).

گزارش یادشده که به مهر وامضای «میرزا حبیب‌آ...»، «صدر ممالک محروسه» رسیده است، اطلاعات زیادی درباره مزرعه پاوا ندارد اما

حکایت رضاقلی سلطان و مزرعه پاوا

یکی از جالب‌ترین روایت‌های تاریخی مربوط به روستای پاوا، حکایت درگیری میان نایب‌التولیه آستان قدس رضوی و مستأجر این مزرعه در سال ۱۳۳۰ قمری (۱۲۹۱ خورشیدی) است؛ اختلافی که پای قزاق‌ها را هم به مزرعه پاوا باز کرد. در این سال و بعد از پایان دوره اجاره «حاج میرزا حسین کشیک‌نویس» از کارکنان رسمی و موروثی آستان قدس رضوی که دوره اجاره‌اش بر مزرعه پاوا به پایان رسیده بود، وی ادعاهایی را درباره تاریخ اجاره‌نامه و تداوم حقش در منافع حاصل از مزرعه پاوا مطرح کرد و چون وابستگی‌انی در میان قزاق‌ها داشت، ظاهراً باگردن‌کلفتی سعی در تصاحب حق مذکور داشت. در این دعوا، برادرزاده میرزا حسین کشیک‌نویس، موسوم به «رضاقلی سلطان قزاق»، که ظاهراً در قشون قزاق سلطان (سروانی) بود، کوشید از نفوذ خود برای به کرسی نشاندن حرف عمومیش استفاده کند. در این زمان شرایط برای فعالیت بیشتر قزاق‌ها فراهم بود. نیروهای روسیه تزاری که عملاً اداره این نیرو را برعهده داشتند، در مشهد مستقر بودند و زیر نظر «داییز»، کنسول روسیه در مشهد، فعالیت می‌کردند. طرح این دعوا، درست مدت کوتاهی بعد از بلوای طرف‌داران استبداد در حرم مطهر و به توب‌پسته‌شدن بارگاه مطهر رضوی توسط روس‌ها اتفاق افتاد و احتمالاً رضاقلی سلطان با اتکا به همین شرایط، در پی تصاحب منافع مزرعه پاوا بود. نکته دیگر اینکه چند ماه بعد از طرح این ادعا، میرزا حسین کشیک‌نویس هم درگذشت و رضاقلی سلطان شخصا موضوع این ادعا را به بهانه موروثی بودن آن دنبال می‌کرد. دخالت‌های این افسر قزاق چنان عرصه را بر ساکنان مزرعه و مستأجر جدید آن «آقاخان» تنگ کرد که شکایت خود را نزد مرتضی قلی خان طباطبایی نائینی، نایب‌التولیه وقت آستان قدس رضوی بردند و او نیز در سال ۱۳۳۰ قمری، طی نامه‌ای اعتراض‌آمیز به «رکن‌الدوله»، والی وقت خراسان، خواستار جلوگیری از اقدامات میرزا حسین کشیک‌نویس و اقوامش در مزرعه پاوا شد (اسند شماره ۱۰۴۰۶۰ مرکز اسناد آستان قدس رضوی).

بااین‌حال، ظاهر اعتراض نایب‌التولیه آستان قدس در آن سال‌های پرآشوب به جایی نرسیده و رکن‌الدوله نتوانسته است برای این قضیه کاری انجام بدهد، چون کمتر از یک‌سال بعد، مرتضی قلی خان نامه‌ای اعتراض‌آمیز را این بار خطاب به ریاست اداره قشون خراسان نوشت و از او خواست که با رضاقلی سلطان به طور جدی برخورد کند.

در همین نامه است که از کشیک‌نویس، باصفت «مرحوم» یاد می‌شود و نشان می‌دهد که میرزا حسین طی این مدت درگذشته است. درباره فرجام حضور این افسر قزاق در مزرعه پاوا، فعلاً اطلاعات دیگری نداریم. مدتی بعد از این واقعه و از حدود سال ۱۲۹۴ خورشیدی، حطی‌فراگیری در برخی مناطق خراسان حاکم شد که احتمالاً مزرعه پاوا نیز، از عوارض آن مصون نماند. این حطی همان حطی بزرگی است که باعث از بین رفتن نیمی از جمعیت ایران شد و طبق پژوهش پروفیسور قلی مجد، به شکلی مصنوعی و توسط دولت انگلیس برای جلوگیری از پیشروی آلمان و متحداش در خاورمیانه به وجود آمد.

چند نما از محلات بازه شیخ، قلعه ساختمان و شهید آوینی در دهه۶۰ قرن ۱۴ خورشیدی که روزگاری بخشی از مزرعه پاوا بوده است

گزارش جیبی

این یک پایگاه برای روایت تاریخ هویت مشهد از (ضارع) است

مشهد چهره را ببینید

شیمای سیدی| اینکه در جهان چه می‌گذرد برای مردم دنیا مهم است؛ اما این مهم، برایشان مسئله نیست. چراکه به واسطه اینترنت و دسترسی راحت به اخبار و اطلاعات، مردم در کسری از ثانیه می‌توانند عطش دانستن اخبار جهانی را فرو بنشانند. اما یافتن پاسخ این سؤال که در محله ما چه می‌گذرد، برای بسیاری از مردم شهرهای امروزی به‌سادگی گذشته نیست.

در عهد قاجار که شهرها به شیوه کد‌خدا منشی اداره می‌شد و تعداد آدم‌های هر محله هم به‌اندازه امروز نبود، مردم برای اطلاع داشتن از حال هم نیازی به روزنامه و سایت نداشتند. ردوبدل کردن اخبار و اطلاعات، نقل هر گنده و مجلس اهالی محله بود. اما امروزه، عهد باخبری بر عین بی‌خبری است. مردم در جریان اخبار جهانی هستند اما نمی‌دانند در محله خودشان چه می‌گذرد.

وب‌سایت «مشهد چهره» به عنوان نخستین پایگاه‌واره مبتنی برروایت در ادامه راه «شهرآرامحله» قرار است همین جای خالی را برای اهالی مشهد پر کند. این وب‌سایت، نخستین پایگاه داده هویتی مشهد است که مبتنی بر روایت و به‌طور محلی طراحی شده است. اهالی هر محله می‌توانند با انتخاب شماره منطقه و محله خود،روپ سایت مشهد چهره با تاریخچه و فافت محله خود و همچنین همسایگان و ظرفیت‌های محله‌شان آشنا شوند. قطعاً این الگومی تواند برای دیگر شهرهای هویتی هم نمونه خوبی باشد.

روایت رویدادها، شخصیت‌ها، اماکن، تاریخ شهر، آداب و رسوم مشهد حاصل سال‌ها کار شهربا را که به عنوان بانی مستمر ترین پروژه مردم نگاری ایران را رویکرد ژورنالیستی، در جمع‌آوری داده‌های شهری است، تاکنون قصه زندگی بیش از ۶۵۰۰ چهره مشهدی در مشهد چهره روایت کرده و ۳۳۰۰ مکان مشهد در این پایگاه شهری معرفی شده است. این وب‌سایت دو بخش اصلی دارد؛ در بخش «اهالی شهر» به‌سراغ قصه زندگی آدم‌های شهر می‌رویم. هنرمندان، ورزشکاران، نخبگان، کارآفرینان، پیشه‌وران (صاحبان مشاغل)، نیکوکاران، مدافعان، راویان و نامداران مشهد در ۹ دسته مختلف این سایت معرفی می‌شوند.

باید بدانیم «مشهد چهره» فقط در معرفی آدم‌ها خلاصه نمی‌شود؛ این سایت نمایی کلی از چهره شهر نیز پیش‌رویتان می‌گذارد. در بخش «داستان شهر»، نحوه شکل‌گیری کوی و محلات مشهدالرضا^ع را روایت می‌کنیم. در این ۹ قسمت هم می‌توانید با حرم مطهر امام‌رضا^ع در زیر گنبد کود، تاریخچه مشهد و محلاتش، کوچه‌ها، مساجد، بازارها، جاذبه‌های گردشگری، آداب ورسوم و گزارش‌های شهر، به تفکیک هر منطقه و محله آشنا شوید.

همچنین اگر کسی به دنبال کتاب‌ها و مقالاتی که در آن مشهد معرفی شده است می‌گردد، می‌تواند با مراجعه به بخش «مشهد در مکتوبات» یا کتاب‌ها و نویسندگان مشهد آشنا شود.

یکی دیگر از مزیت‌های مشهد چهره، قسمت تقویم آن است که براساس وقایع و رویکردهای مرتبط بامشهد طراحی شده است و نخستین روزشمار داده‌محور مبتنی بر مشهد است. این پایگاه هویتی تلاش دارد فراموش‌شدگان و آن‌ها را که به هر اندازه‌ای و در هر حوزه‌ای برای این شهر خاطره‌ای ساخته‌اند و نسبتی با آن دارند، یکجا جمع کند.

خبرنگاران شهرآرا مدام در شهر پرسه می‌زنند و چشم می‌گردانند تا از دل کنج‌های کم‌پیدا و ناپیدا و پستوها، شخصیت‌ها و مکان‌های خاطره‌انگیز و تاریخ‌ساز مشهد را بیرون بکشند و به همسفریان‌شان معرفی کنند، آن‌ها که روزگاری تمام وجودشان به این شهر گره خورده و کمتر کسی سراغی از آن‌ها گرفته بود. «مشهد چهره» می‌خواهد نشانی این شخصیت‌ها و مکان‌ها باشد.

وب‌سایت مشهد چهره در دورنمای خود قرار است مرجعی باشد برای آشنایی باهرآنچه به مشهد مربوط می‌شود. معرفی چهره‌های سرشناس مشهد، انتقال تجربیات آدم‌ها، گردآوری تاریخ شفاهی محلات، معرفی چهره‌های کمترشناخته‌شده مشهد، معرفی کوچه‌ها و خیابان‌های شهر، معرفی خانه‌های تاریخی، معرفی جاذبه‌های گردشگری مشهد و... از جمله اهداف این پایگاه اینترنتی است.

تعداد کل چهره‌های معرفی‌شده در سایت مشهد چهره	۶۴۵۰ چهره
هنرمندان	۱۴۰۰
نیکوکاران	۹۲۰
مدافعان	۹۴۰
نخبگان	۴۴۰
ورزشکاران	۱۰۲۰
راویان	۷۰۰
کارآفرینان	۲۰۰
نامداران	۲۲۰
پیشه‌وران	۵۸۰

تعداد کل مکان‌های معرفی‌شده در سایت مشهد چهره	۳۳۰۰ مکان
زیرکبند طلا	۱۴۰
محله‌ها	۱۸۰
کوچه‌ها	۱۰۸۰
مساجد	۳۲۰
بازارها	۱۰۰
آداب ورسوم	۱۶۰
تاریخ شهر	۲۸۰

۳شنبه
۱۳۰۳
۲۳ ربيع الاول
۱۴۲۴

۱۵

تاریخ و هویت